

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:2. 2005

Högern och jordbruket

Fredrik L Eriksson, *Det reglerade undantaget. Högerens jordbrukspolitik 1904–2004*, Diss, Santérus förlag, Stockholm 2004. 368 s.

Avhandlingens syfte och teoretiska underbyggnad

Temat för Fredrik L Erikssons avhandling är den svenska högerens jordbrukspolitik under det senaste århundradet. Titeln *Det reglerade undantaget* anspelar på det faktum att högerens jordbrukspolitik under tiden efter andra världskriget framstod som ett reglerat undantag för ett parti som bekände sig till det som Eriksson kallar marknadsliberala principer. (s 16)

Syftet med avhandlingen är att utreda hur och varför högern agerat som den gjort i jordbrukspolitiken och att besvara frågan varför jordbruket blev en sorts undantag i partiets allmänna politik. (s 13) Därefter presenterar författaren i inledningskapitlet de teoretiska utgångspunkterna för studien. Avhandlingen handlar, för det första, om hur högern reagerade på en moderniseringsprocess som under seklets gång förvisade jordbruket från positionen som en ledande näring till en plats i samhällets periferi. I detta sociologiska perspektiv kan man också betrakta högerens reaktion på den för 1900-talet karaktäristiska korporatiseringen av staten vilken ledde till en avpolitisering av jordbruket från 1930-talet fram till ungefär 1980. (s 22ff)

Författaren lägger därtill, för det andra, en statsvetenskaplig infallsvinkel på frågan om kontinuitet och förändring i högerens jordbrukspolitik. Detta sker dels genom en analys av maktfördelningen och maktmedlen inom det under olika namn framträdande svenska högerpartiet, dels genom en analys av fyra olika arenor på vilka jordbrukspolitiken var betydelsefull för högern: den ideologiska arenan, den interna partiarenan, den borgerliga arenan och den allmänt samhällsliga arenan. (s 24–30)

Avhandlingens långa tidsperspektiv innebär att inte hela seklet kunnat analyseras djupgående. I stället har författaren valt ut fyra perioder som specialstuderas, nämligen åren kring jordbrukskrisen 1930, följt av åren kring jordbruksbesluten 1947 och 1967, samt slutligen 1980-talets högervåg som kröntes med jordbrukets avreglering 1990.

I avhandlingens kapitel 2 presenterar Eriksson sedan en bakgrundsteckning till högerens jordbrukspolitik från mellankrigstiden. Grundläggande var att partiet sedan dess bildande 1904 definierat sig som jordbruksprotektionistiskt i anslutning till den tullpolitik som förts sedan 1880-talet, med dåvarande lantmannapartiets stöd. Denna protektionism hade dessutom motiverats genom en konservativ väckelse som också den kom att bli ett arv för det nybildade högerpartiet, där man kunde tala om en särskild agrarkonservativ falang bland jordbrukets fö-

reträdare. Denna falang bar upp ett visst mått av industri- och kapitalismkritik.

Högers framskridna mobilisering av särskilt Götalands och Svealands lantbrukare hotades dock från första världskriget genom bondeförbundets framträdande. Detta nya parti anklagade högern för att vara alltför nära lierad med urbana intressen vilket innebar att högers jordbruksvänlighet sattes i fråga. Från denna tid blev högern gradvis ett minoritetsalternativ särskilt för mer välmående jordbrukare och godsägare eftersom bondepartiet alltmer verkade övertalande på jordbrukarna.

Jordbrukskris och jordbruksregleringar

Uppbyggandet av det reglerade undantaget behandlas i kapitel 3. Under det sena 1920-talets fördjupade jordbrukskris i Sverige uppkom förslag till en omläggning av protektionismen i riktning mot mer omfattande regleringar än de traditionella tullarna, som dessutom kritiserades av socialdemokrater och liberaler. Det skyddsvänliga bondeförbundet tvingade högern att reagera positivt på dessa krav. (s 88f) Den sittande högerregeringen beslutade sig 1929 för ett utvidgat stöd till jordbruket. Detta beslut skulle styra partiets politik under lång tid. Efter denna tidpunkt, hävdar Eriksson, fattade högern inga beslut som mer allvarligt gick emot jordbrukarnas inkomstkrav. (s 94) Därmed klargjordes vilken makt jordbrukarna fortfarande utövade inom partiet vid denna tidpunkt och skulle utöva i framtiden. (s 99)

Högerregeringen Lindman accepterade först statssubventioner till sockerbetsodlingen och gick sedan vidare med ett förslag om en reglering av spannmålsimporten genom det så kallade inmalningstvånget. Regeringen satte dock som krav att denna spannmålsreglering skulle kombineras med en tullhöjning. Riksdagen avslag denna propå vilket ledde till regeringens fall på våren 1930, trots att högerjordbrukarna vid riksdagsbeslutet accepterade inmalningstvånget också utan tullkomponenten. Högern understödde alltså, om än först motvilligt, såväl subventioner som inmalningstvång innan partiet 1932 blev en uttalad förespråkare för en organisationskontrollerad mejerireglering och sedermera utvecklades till en entusiastisk försvarare av regleringssystemet i stort. Kruxet var att högerpartiet inte självt förmådde genomföra besluten och att jordbrukarhögern blev en pendang till bondeförbundet. Subventioner och regleringar innebar en moderniserad skyddspolitik när tullarna blivit ineffektiva mot till exempel dumpning. Därför verkade regleringarna moderniserande även om syftet var bevarandet av jordbruket. (s 116) Motsättningen till högers allmänna inställning om vikten av ett fritt näringsliv avvisade därtill partiledaren Arvid Lindman med en version på talesättet: "Desperate times harbour desperate plans." Regleringarna gav emellertid också jordbrukarorganisationerna en starkt ställning i politiken. Dessa organisationer betraktades som positiva av högers lantmän som var särskilt representerade i Sveriges allmänna lantbrukssällskap, sedermera Sveriges lantbruksförbund vilket 1970 uppgick i Lantbrukarnas Riksförbund (LRF). (s 100 och 122)

Under andra världskriget fördjupades sedan samarbetet mellan staten och jordbrukets organisationer när avspärningen krävde ökad produktion. Organisationerna inlemmades i förvaltningen. Dissonanser mellan jordbrukarna och staten om prissättningen på jordbruksvaror skapade emellertid spänningar inom högern som slets mellan jordbrukarintresset och en samlingspolitik under krigsåren. Jordbrukarnas styrka i partiet manifesterades dock tydligt med Fritjof Domös val till partiledare 1944. Generellt sett påbörjade högern under kriget också en linje som skulle utmärka partiet under följande decennier. Man var negativ till subventioner och förespråkade en högprispolitik som skulle tillåta det reglerade jordbruket att få ersättning för sina kostnader på hemmamarknaden. (s 142–145)

Kriget höjde jordbrukets status genom den lyckade försörjningspolitiken. Efter kriget enades partierna i 1947 års jordbruksbeslut om principer som länge skulle styra svensk politik. Produktionen skulle uppfylla livsmedelsbehovet vid en avspärning genom krig och tillkomma i ett rationaliserat och effektivt jordbruk som skulle ge jordbrukarna inkomster som likställde dem med jämförbara urbana grupper. Detta beslut stärkte organisationernas ställning på jordbrukspolitikens område och var ytterligare ett led i jordbrukets avpolitisering. Högern stödde i allt väsentligt beslutet trots att man under dessa år propagerade för en allmänt liberal syn på näringspolitiken i planhushållningsdebatten. Visserligen uppkom kritik mot den förköps- och expropriationsrätt som följde på det så kallade effektivitetsmålet men inom högern var jordbrukarna relativt milda också mot detta instrument för ingrepp i äganderätten. (s 159) Stödet för jordbruket kunde också inordnas i en allmän, av särskilt yngre progressiva krafter i partiet understödd, socialkonservatism.

Jordbruksregleringens praktik

Den korporatistiska praktiken analyseras i kapitel 4. Fram till 1980-talet förblev jordbruket ett snårigt politikfält som behärskades av statliga experter, organisationsbyråkrater samt jordbrukare i de olika partierna. Dessa grupper delade uppfattningen att jordbruket borde bevaras och understödjas samt var i stort sett eniga om principerna för att uppnå detta mål. Eftersom frågan avpolitiserats, och bondeförbundets-centerns position fortsatt var politiskt stark, uppkom heller ingen starkare kritik mot systemet i det borgerliga lägret om än folkpartiets urbana grupper tidvis sökte politisera konsumentintresset.

Högern var under efterkrigstiden det andra alternativet för Sveriges jordbrukare med runt en femtedel av bonderösterna. Därför var jordbrukarnas inflytande i partiet stort och detta institutionaliserades i ett centralt jordbruksråd som kontrollerade partiets jordbrukspolitik. Högerns lantmän hade även en egen tidskrift som gratis förmedlade partiets synsätt till i alla fall medelstora och storjordbrukare. Den starka positionen i partiet bibehöll jordbrukarna också under senare decennier trots att vissa särmärken föll bort. Efter 1981 garanterades inte

längre jordbrukarna en vice-ordförandepost i partiet. De fick lägga ner sin tidsskrift och tvingades acceptera att jordbruket inte längre var en programfråga.

På 1960-talet ökade motsättningarna om jordbrukspolitiken i Sverige. Bakgrunden var höga livsmedelspriser vilket delvis berodde på att jordbrukets ökade produktivitet genererade överskott som fick avsättas till billiga priser på exportmarknaderna. Staten kopplade i allmänhet också ett hårdare grepp om jordbruksområdet så att organisationernas förvaltning av regleringarna slutligen försvann 1967. Inför detta års jordbruksbeslut ville den socialdemokratiska regeringen dessutom tvinga fram en forcerad rationalisering av jordbruket, kombinerad med ökad import, så att överskotten på sikt skulle kunna minskas och priserna därmed sänkas.

Jordbruks-Sverige reagerade negativt på den nya politiken. Riksförbundet Landsbygdens Folk (LRF), jordbrukarnas fackförening, startade en kampanj mot avvecklingen av jordbruk vilken följdes upp av centern och högern med en retorik som liknade äldre tiders försvar av jordbruket som en särskild livsform. Däremot understödde det i ökande grad jordbrukarfrämmande folkpartiet regeringen. Trots allt orsakade jordbrukspolitiken inte någon större konflikt mellan de borgerliga partierna. Dessutom blev kampanjen mot en forcerad rationalisering relativt framgångsrik; socialdemokraterna blev försiktigare. När dessutom världsmarknadspriserna för spannmål steg på 1970-talet, och regeringen bemötte prisökningarna med subventioner på livsmedel, så kunde högern sluta upp i det partiövergripande och jordbrukarvänliga 1977 års jordbruksbeslut, som snarast blev en återställare.

Jordbruksregleringarnas försvarare i centern och högern tjänade därtill på att frågorna om miljö, landskapsvård, ekologi samt glesbygds- och regionalpolitik passade väl in i ett konservativt försvar för jordbrukets betydelse även i ett industrialiserat samhälle. När den svenska högern från slutet av 1960-talet blev allt liberalare så innebar det därmed ingen kritik av den inte så liberala jordbrukspolitiken. (s 196–201)

Jordbrukets avreglering

Trots 1977 års återställare levde jordbruksregleringarna på lånad tid. De höga matpriserna utmanade fortfarande konsumentintresset som stärktes av en allmän trend mot internationalisering och frihandel genom statliga överenskommelser. Dessutom visade det sig på 1980-talet att regleringarna inte längre fungerade tillfredsställande. Jordbrukets inkomster stagnerade och exportöverskotten blev ett allt större problem. Dessutom förhindrade regleringarna framväxten av alternativ odling. På dessa premisser började också moderaternas jordbrukare att tvivla på regleringarnas rationalitet och fick därvid stöd av LRF som började propagera för avreglering i slutet på 1980-talet. Med jordbruksbeslutet 1990 avreglerades jordbruket i partiövergripande konsensus och även de moderata lantmännen god-

kände därmed de tidigare så förhatliga målen om produktionsminskning. Förutom ett gränsskydd skulle jordbrukets priser sättas på marknaden. Denna process behandlas i avhandlingens femte kapitel.

Under denna omvandlingens tid fanns det några särpräglade drag i högerns jordbrukspolitik. Alltsedan 1960-talet hade högerns lantmän blivit mer kritiska mot jordförvärvsregler, som betraktades som statliga ingrepp i äganderätten. Därmed drogs en gräns mot centerns mer regleringsbenägna politik på det området. Högern var också allmänt mer statskritiskt än centern och ville att rationaliseringen hellre skulle följa marknadens krav än statliga påbud. Dessutom inordnades för högern jordbruket tydligare i en allmän näringspolitik med krav på skattelättnader, kritik mot subventioner och en ovilja att acceptera specifikt nationella krav på till exempel miljöområdet. Högerns jordbrukare hade blivit företagare som ställde krav på likställighet med andra näringar på hemmaplan och med konkurrenter i utlandet. (s 269–274 samt 289f)

Avregleringen innebar till delar att jordbrukspolitiken återvände till 1920-talets modell med gränsskydd utåt som en förutsättning för en fri inre marknad. Jordbrukarhögerns acceptans av en sådan politik var emellertid under 1980-talet en defensiv reaktion på jordbrukets allt mer perifera roll i ekonomin och på en till jordbruket fientlig stat. Före regleringsepoken hade tullpolitiken varit offensiv till förmån för en mycket betydande samhällsgrupp om vilken staten värnade. Till följd av inträdet i den europeiska unionen blev avregleringsbeslutet dock främst symboliskt. Högern valde också att i EU-debatterna negligera det faktum att jordbrukspolitiken i unionen var en version på det tidigare reglerade undantaget. Därmed lade man sig, som tidigare, åter nära centerns jordbrukare och kunde lita på att de urbana intressena i partiet inte alltför mycket skulle angripa denna ståndpunkt.

I ett sammanfattande sjätte kapitel drar författaren några generella slutsatser om den svenska högerns jordbrukspolitik. För det första menar han att högerns jordbrukspolitik över århundradet legat nära en partiövergripande konsensus. Det som varit centralt för högern är, för det andra, konflikten mellan en allmänt liberal näringspolitik och en konservativt och etatistiskt inriktad jordbrukspolitik. Denna konflikt var emellertid inte så uttalad före andra världskriget som efter detta då jordbrukarintressets fortfarande starka position i politiken stod i allt större motsats till jordbrukets minskade betydelse i samhället. En tredje slutsats är att den svenska högern generellt varit pragmatisk i sin politik och så också när det gällt jordbruket. En fjärde slutsats är att den svenska högerns jordbrukspolitik anslutit sig till systerpartiernas ställningstaganden i Norden, Storbritannien och på kontinenten.

Kritiska synpunkter

Fredrik L Erikssons avhandling är närmast ett pionjärarbete. För första gången har högers jordbrukspolitik sammanfattats i ett arbete som bygger på ett extensivt arkivmaterial från såväl högers centralorganisation som från vissa ledande jordbrukspolitiker. En annan viktig källa har varit partitidskriften *Vi och vår landsbygd*, där efterkrigstidens högerlantmän presenterade sin politik. Dessa källor sammankopplar Eriksson förtjänstfullt med relevant litteratur om den svenska högern och om svensk jordbrukspolitik. I allmänhet är studien också inte bara täckande utan också träffande när det gäller högers jordbrukspolitik. Följande kritik gäller alltså en avhandling som i det stora hela måste betraktas som lyckad.

Språk, disposition och källkritik

Det reglerade undantaget är skriven på ett enkelt och lättfattligt språk. Ibland kunde man kanske ha önskat fler stilistiska nyanser men det är ingen allvarlig invändning. Ett negativt drag är dock Erikssons benägenhet att strukturera forskningsgenomgången efter författare. Den leder tidvis till en viss otydlighet i fråga om det egna ställningstagandet till olika teser och till en viss vidlyftighet i framställningen. (s 22 t ex) Litet överdriven är också metoden att otaliga gånger nämna en författares namn när det inte gäller en redovisning av motsägende synpunkter i forskningen. (s 120 t ex)

Det långa tidsperspektivet innebär naturligtvis att många intressanta spår inte kunnat följas upp. Generellt sett är däremot sammanbindningen av djupstudierna exemplarisk. Så fungerar uppdelningen på arenor väl för att strukturera jordbrukarhögers agerande på olika fält. I några fall hade dock texten tjänat på en koncentration. Avsnittet om partiledarvalet 1935 är väl långt och intetsägande, (s 132–136) liksom följande diskussion om nazismen. (s 136–139). För 1960-talet är därtill avsnittet om högers allmänna inställning till borgerlig samling i för hög grad allmängods för att motivera en så utförlig redovisning. (s 223–228)

Till viss del är också det andra bakgrundskapitlet väl utförligt utan att träffa alldeles rätt. Teserna om konservatism och protektionism som högers grundelement är visserligen giltiga men kanske gällde detta i lika hög grad för bondeförbundet och – för Norrlandsfrågornas del – också de frisinna. Dessutom var tullfrågan inte aktuell för jordbrukarna vid partiets bildande utan frågan om rösträtten. Styrande för högers senare jordbrukspolitik var emellertid inte minst partiets aura av regeringsparti under första världskriget vilket ledde till bondeförbundets tillväxt. Bondepartiet kritiserade att högern låg för nära konsumentintressena. Redan tidigare hade högers koppling till regeringen motiverat liberal mobilisering av jordbrukarna. Sett ur synvinkeln om borgerlig samling och regleringsstöd var dessutom kanske denna regeringsvänliga inställning väl så viktig som konservatismen och tullarna.

I fråga om källkritiken är Erikssons arbete i allmänhet präglad av såväl nog-

grannhet som trovärdiga analyser när det gäller beroende- och tendensproblemen. Några mindre avsteg finns dock. Särskilt gäller det förhållandet till tidigare litteratur. Således är det tveksamt om jordbrukspolitiken skall läggas så nära en allmän planhushållningspolitik som menats i verk med uttalad vänstertendens. (s 172) Det är heller knappast övertygande när författaren jämför mejeriregleringens ingrepp i äganderätten med expropriation av mark till följd av rationaliseringsbesluten. (s 167) I alla fall uppfattade dåtidens jordbrukare det inte så.

Författaren tenderar också att förutsätta att högerns jordbrukare, tillsammans med bondeförbundets, ville ha frihet från marknaderna i en konservativ vision av samhället. I redovisningen av ställningstaganden till jordbruksregleringarna finns antydningar om ett annat perspektiv. Regleringarna ledde på 1930-talet till ökad produktion till garanterade priser därför att jordbrukarna svarade individualistiskt på jordbruksstödet. (s 110 och 139f) När sedan utrikespolitiska oroligheter och kriget ökade efterfrågan var det inte frihet från marknaden som stod i centrum, vilket sedan ledde till att 1947 års jordbruksbeslut fick utgå från ett jordbruk med hög produktionsförmåga och högt samhälleligt anseende.

Sett ur jordbrukarnas synvinkel kunde regleringarna också ses – och sågs – som ett återställande av marknadernas funktion när svenska jordbrukare hotades av import som tillkom under förutsättningar som inte gällde i Sverige och som därmed inte var rättvisa i jordbrukarnas uttolkning. Man kunde lika väl tala om regleringarnas införande som en utvidgning av den klassiska liberala devisen om hjälp till självhjälp, där regleringarna inte gick längre än som kunde motiveras med hänsyn till andra länders åtgärder och statens stöd till andra sektorer i samhället. Då skulle heller inte 1930-talets reaktion ligga så långt från 1980-talets krav på rättvisa och likställighet för jordbruket. Erikssons betoning av konservatismen beror till delar på att han reducerar liberalismen till bara en ekonomisk-politisk variant.

Ideologier

Den sparsmakade definition av liberalism står i bjärt motsättning till Erikssons uppräknade konservativa varianter: agrarkonservatism, agrarianism (delvis), värdekonserveratism, moderatkonserveratism, liberalkonservatism, allmogekonservatism, nykonservatism, socialkonservatism samt pragmatisk konservatism. Till de konservativa elementen räknas också nationalism, samling och romantik. Denna pluralitet kan till viss del motiveras men är inte självklart relevant för den konservatism som var högerns kännemärke: politisk konservatism.

Allmogekonservatism var kanske mest utmärkande för en liberal som Petersson i Påboda. De ledande lantmännen i det tidiga högerpartiet hade tidigare knappast heller utmärkt sig för någon särskilt konservativ hållning, snarare tvärtom. Hans Andersson i Skivarp eller Olof Jonsson i Hov hade närmast liberala rötter. Den politiska konservatismen innebar väsentligen att högern underordnade

sig lantmannapartiets arv för att kunna bemöta vänsterns kontroll av städerna i början av seklet.

Kanske skulle Eriksson ha tjänat på en mer subjektorienterad definition av konservatismen, i likhet med den han presenterar för Storbritannien. De konservativa där försvarade etablissemangen. Med detta ord menades i Sverige ungefär militären, den högre och bildade byråkratin, industrin, statskyrkan, jordbruket och det borgerliga samhällets allmänna frihetsideal. Denna definition kommer egentligen rätt nära det svenska högerpartiet. Den borgerliga konkurrenten i det frisinnade partiet ifrågasatte däremot flera av dessa institutioner: militären, statskyrkan, den borgerliga kulturen och delvis industrin. I den meningen var de frisinnade uppföljare till det som kallats radikaler tidigare. De representerade periferierna i det dåvarande samhället. Sådana frisinnade hade betraktats som varianter på liberaler men omfattade även de delar av konservativt tankegods. Bondeförbundet låg närmare jordbrukarhögern men avvisade uppslutningen runt industrin och ämbetsmännen. I båda fallen var rädslan för socialdemokraterna inte så stor som hos högern.

Fredrik L. Eriksson visar i sin avhandling att högern uppfattade konkurrensen från bondeförbundet som mest tvingande. Därför gick högern långt i anpassning till den annars så förhatliga klasspolitiken. Bondeförbundet bröt nämligen i övrigt inte särskilt mycket mot jordbrukarhögerns ideal före regleringarnas tillkomst och inte heller därefter. Därmed kunde högern på sikt acceptera en reglerad jordbrukspolitik som partiet inte självt kunde genomföra under bevarad sammanhållning. Demokratiseringen och korporatiseringen av staten gav därför jordbrukarhögern, vilket Eriksson noterar, ett positivt gensvar som en paradoxal följd av det egna partiets allmänna politiska impotens.

*Lars I Andersson **

* Fakultetsopponent.